

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Untitled

Damen, J.C.M.; Ommen, K. van; Schaeps, J.M.P.; Vrolijk, A.J.M.; Wamar, G.

Citation

Damen, J. C. M., Ommen, K. van, Schaeps, J. M. P., Vrolijk, A. J. M., & Wamar, G. (2003). *Untitled* (Vol. 1). Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/15781>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/15781>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Redactioneel

Voor u ligt het eerste nummer van *Omslag*, het Bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut. In het bulletin zal door middel van bijdragen van verschillende medewerkers aandacht worden besteed aan de Bijzondere Collecties van de Leidse Universiteitsbibliotheek in de breedste zin van het woord. Daarnaast zullen mededelingen van het Scaliger Instituut, dat zich immers ten doel heeft gesteld om het gebruik van de Bijzondere Collecties voor onderwijs en onderzoek te bevorderen, een vast onderdeel uitmaken van de inhoud van *Omslag*. Omdat het Prentenkabinet sinds eind 2002 onderdeel vormt van de Universiteitsbibliotheek is er voor gekozen om de publicatie van het Bulletin van de Vrienden van het Prentenkabinet te staken en voortaan op te nemen in het Bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut. De voornamelijk in prentkunst geïnteresseerden onder u zullen dus meer en meer in aanraking komen met andere onderdelen van onze rijke collectie terwijl de boekenliefhebbers een goed inzicht zullen krijgen in de waardevolle collectie van het Prentenkabinet. Wij hopen dat er in de toekomst een vruchtbare wisselwerking tussen 'boek en prent' tot stand zal komen.

De redactie streeft ernaar om een evenwichtige balans aan artikelen te presenteren die het brede spectrum belichten aan Bijzondere Collecties die in de bibliotheek aanwezig zijn. Wij hopen dat u door het Bulletin meer inzicht krijgt in de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Leiden terwijl daarmee de belangrijke band tussen de Vrienden en de bibliotheek nog eens wordt bekrachtigd.

In dit nummer vindt u onder meer een verslag van Arnoud Vrolijk van zijn bezoek aan de Cairo Book Fair, een artikel over de portretten van Scaliger door Jef Schaeps en een interview met dr. Charles van den Heuvel, de nieuwe conservator van de Collectie Bodel Nijenhuis.

Wij wensen u veel leesplezier toe en hopen u binnenkort weer in onze bibliotheek te mogen begroeten.

Redactie Omslag

Charles van den Heuvel is de nieuwe conservator Bodel Nijenhuis

Jef Schaeps (Prentenkabinet)
en Geert Warnar (Scaliger Instituut)

Sinds 1 januari 2003 is Charles van den Heuvel (1956) werkzaam bij de Universiteitsbibliotheek als conservator van de collectie Bodel Nijenhuis, zo genoemd naar de verzamelaar die zijn uitgebreide collectie van kaarten, atlassen, topografische prenten en tekeningen in 1866 per testament legateerde aan de Universiteit Leiden. Van den Heuvels weg naar de kaartencollectie begon in Groningen, waar hij architectuurgeschiedenis studeerde en in 1991 promoveerde op een proefschrift over de rol van kaarten en vestingbouwkundige tekeningen in de introductie van de Italiaanse vesting- en stedenbouw in de Nederlanden: *Papierse bolwercken*. Na een functie als inspecteur cultuurbezit bij het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen ging hij werken bij de Universiteit van Maastricht. Daar leidt hij een NWO onderzoeksproject getiteld: *Paper and Virtual Cities. New methodologies for the use of historical sources in virtual urban cartography* dat in samenwerking met de Rijksuniversiteit Groningen wordt uitgevoerd. Voor de helft van zijn tijd ontfermt hij zich nu over de collectie Bodel Nijenhuis.

Typus orbis terrarum. Ab. Ortelius describ[ebat] cum privilegio decennali 1587. [Schaal circa 1:83.000.000, ovale projectie]. Kopergravure, gekleurd, 355 x 490 mm. In: A. Ortelius, *Theatrum orbis terrarum*. Antverpiae, officina Plantiniana, 1592 [COLLBN Atlas 41].

J.C. d'Arnaud Gerkens, *portret van Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis*. litho ca. 1860 [coll. UB].

Omdat Van den Heuvel voor zijn onderzoek eerder gebruik maakte van de Leidse kaartenverzameling, is hij al langer vertrouwd met onderdelen van de collectie, vooral met de historische stadsplattegronden. Juist dit materiaal is van groot belang voor zijn onderzoek dat zich richt op het ontwikkelen van methoden om tot een correcte (virtuele) reconstructie van steden te komen op basis van historische plattegronden. 'Moderne digitaliseringstechnieken maken het mogelijk allerlei vormen van informatie als het ware te projecteren op kaarten. In feite stelt dit de historicus in de gelegenheid kaarten op zeer geavanceerde wijze te annoteren. We kunnen afwijkingen en manipulaties beter beschrijven. Deze bronnenkritiek kan bijdragen aan een betere of in ieder geval historisch gezien adequatere ontwikkeling van plannen voor stedelijke inrichting en uitbreiding'. In het kader hiervan ziet Van den Heuvel dan ook mogelijkheden voor samenwerking tussen Maastricht en Leiden. 'Het onderzoek daar moet kunnen profiteren van de collecties hier'.

Hoe aantrekkelijk de collectie Bodel Nijenhuis ook is voor Van den Heuvels onderzoek en andere toekomstige digitaliseringprojecten, de nieuwe conservator acht het bestaansrecht van de kaartenverzameling niet afhankelijk van deze nieuwe ontwikkelingen: 'In alle rijkdom en

diversiteit is de collectie met vestingbouwkundige tekeningen, zeekaarten en beschrijvingen van de Oude en Nieuwe Wereld belangwekkend voor onderwijs en onderzoek vanuit allerlei historische disciplines: militaire geschiedenis, maritieme geschiedenis, de VOC enzovoorts. Gezien de toch voornamelijk historische zwaartepunten van de verzameling is een prachtig voordeel van de Bodel Nijenhuis collectie de inbedding in de Universiteitsbibliotheek. Je kunt hier tekeningen van verdedigingswerken uit de zeventiende eeuw leggen naast contemporaine collegedictaten van de Leidse ingenieursschool, die destijds onderdeel was van de Universiteit. Atlanten van Amerika kun je combineren met beschrijvingen in boeken en gedichten over de Nieuwe Wereld'.

De geschiedkundige grondtoon van de collectie Bodel Nijenhuis verklaart ook waarom een historicus als conservator in Leiden op zijn plaats is. 'In Utrecht heeft de geschiedenis van de cartografie een plaats in het onderwijs als doctoraalbijvak van de opleiding geografie, en daar is de collectievorming dan ook veel meer geografisch dan historisch georiënteerd'. Van den Heuvel hoopt in Leiden op een vruchtbare samenwerking met historici om in de geest van het Scaliger Instituut zijn collectie tot profijt van Leids onderzoek en onderwijs te kunnen aanbieden. 'Het zou helemaal mooi zijn geweest als onderwijs rond de Bijzondere Collecties nu al een vaste plaats in nieuwe Bachelor en Master programma's had kunnen krijgen', meent Van den Heuvel. 'Het is immers vooral zaak studenten de ogen te openen en vertrouwd te maken met het materiaal'. Aan de nieuwe conservator zal het niet liggen.

Een van de taken waarvoor Van den Heuvel zich gesteld ziet, is het toegankelijk maken van deze rijkdommen. 'Kaarten, prenten en tekeningen zijn nu toegankelijk via allerlei verschillende kaartsystemen die elkaar weliswaar aanvullen maar nauwelijks uniform zijn'. Ook hier ziet Van den Heuvel een grote uitdaging voor de komende jaren.

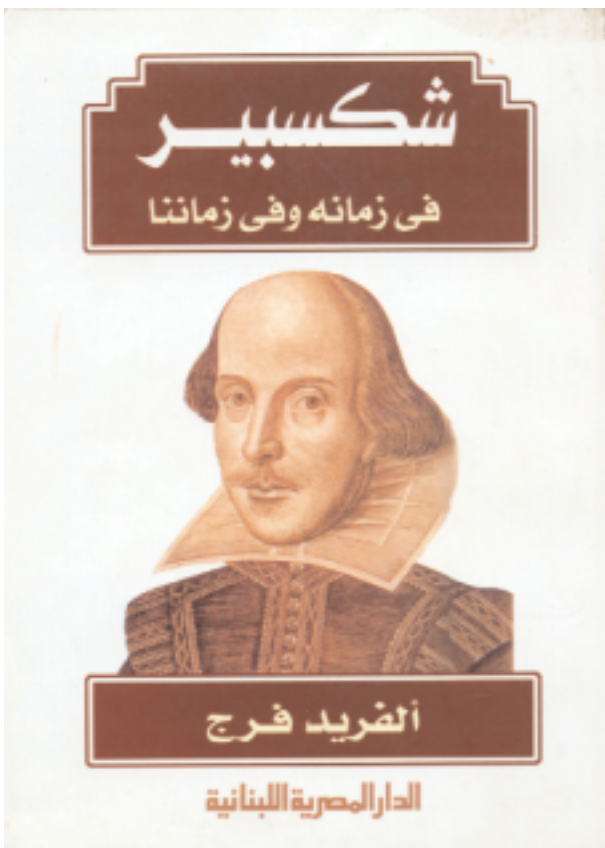
Van den Heuvel benadrukt dat hij de collectie bij zijn komst keurig op orde aantrof en dat hij het aanschafbeleid van zijn voorganger zeker zal blijven volgen. De laatste aankoop van Dirk de Vries voor de collectie is een proefdruk van het *Caert-Boeck van Voorne* door Hyman van Dijck, gekarteerd in de jaren 1695 tot 1701, waarin op de kaarten met pen de correcties zijn aangegeven die de graveur nog moet aanbrengen en op de keerzijden steeds een door het polderbestuur formele akkoordverklaring is geschreven. Dit uniek document werpt meer licht op de vervaardiging van dergelijke kaartboeken maar ook op de rol daarbij van een overheidsinstantie als opdrachtgever en leent zich uitstekend voor verder historisch onderzoek. Als zodanig past de aankoop in het gedachtegoed van Bodel Nijenhuis die zijn collectie gratis aan de bibliotheek van de Leidse Universiteit aanbood 'ten nutte van de wetenschap'.

Wentelen in overdaad: de Cairo International Bookfair

Arnoud Vrolijk (Oosterse Collecties)

‘Een overrompelende mengeling van uitgeversbeurs, boekenmarkt en kermis, [...] eerder een omgekieperde magazijnruimte aan boeken dan een beurs.’ Zo beleefde *NRC*-redacteur Sjoerd de Jong zijn bezoek aan de Cairo International Bookfair begin dit jaar (*NRC*, 8 februari 2003). Dat kan ook moeilijk anders, want Cairo is zelf een heksenketel met 16 of 20 miljoen inwoners, niemand weet het precies, en zo’n vijf miljoen rokende en stinkende auto’s. Dit is geen plaats voor mufte Nederlandse grijstinten, alles is er één grote aanslag op de zintuigen. Mensen hebben twee, drie banen om het hoofd boven water te houden. Velen leven op een dieet van bonen en zanderig bruinbrood. Ook het spectrum van de politieke opvattingen is er breder, van doorgewinterde trotskisten tot islamitische fundamentalisten. Niet dat het veel uitmaakt wat je denkt, want over het geheel heerst president Mubarak met ijzeren hand, verschanst tussen het militaire vliegveld en de luchtmachtkazerne.

Sjoerd de Jong stelt vast dat Egypte geen leescultuur heeft en hij haalt de Amerikaanse journalist en Cairo-kenner Max Rodenbeck aan, die zegt dat hij in de metro

Alfred Farag, *Shakespeare in zijn tijd en de onze* (Cairo, 2002). [UB 8390 B 18].

Muntasir al-Zayyat, *Ayman al-Zawahiri zoals ik hem kende* (Cairo, 2002). [UB 8432 E 17].

‘nooit iets anders heeft zien lezen dan een krant, de koran of een studieboek’. Misschien weet Rodenbeck niet dat de metro uitsluitend voor arbeidersvolk is, en die hebben wel wat anders aan hun hoofd.

De boekenbeurs in Cairo, met vijf miljoen boeken de grootste ter wereld, kan moeilijk anders worden gezien dan een monument van leescultuur. Alleen, het is niet *ónze* leescultuur. In Nederland is lezen voornamelijk vrijetijdsbesteding, in Egypte zijn boeken hulpmiddelen op weg naar meer houvast in het leven. Hoe haal ik mijn examens, hoe word ik een succesvol ondernemer, hoe vind ik de juiste vrouw, hoe verzorg ik mijn kinderen, hoe kom ik in de hemel? Allemaal prangende vragen waar schrijvers en uitgevers graag een antwoord op willen geven in ruil voor een handvol Egyptische ponden. Het is niet voor niets dat sommige uitgevers zowel kookboeken als religieuze traktaten uitgeven.

Waar de één zich overrompeld voelt door de omgekieperde boekenmagazijnen, daar voelt de ander zich als Dagobert Duck in zijn geldpakhuis. Afgelopen januari nam ik voor de zestiende keer een duik in de enorme boekenvoorraad. Vroeger voelde ik nog gêne bij het kopen van anti-westerse traktaten bij woest bebaarde mannen, maar nu laat ik mij uitgebreid voorlichten over het gif van de oriëntalistiek, de antichrist en de samenhang tussen het zionisme en de Bermudadriehoek. Zaken zijn zaken. Iets verderop staat een kleine uitgeverij publicaties over mensenrechten aan de man te brengen en een linkse uitgever

komt met een studie over Dr. Ayman al-Zawahiri, de nummer twee van al-Qa'ida. Laverend tussen de mensen en de boeken merk je ook steeds weer dat het verleden in de Arabische wereld nooit voorbij is: gloednieuwe edities van duizend jaar oude handschriften liggen in stapels opgetast. Een reprint van een oud platenboek over moskeeën gaat grif van de hand.

Het zijn niet alleen Egyptenaren die aan de beurs meedoen: Syrische intellectuelen, gekleed in corduroy safaripakken zoals mijn leraar Duits die droeg in 1973, komen met bevlogen liefdespoëzie en een meneer van het Marokkaanse ministerie van Godsdienstzaken, gehuld in djellaba, verkoopt catalogi van Marokkaanse handschriften en een nieuwe editie van het veertiende-eeuwse reisboek van Ibn Battuta.

Schrijfster Nelleke Noordervliet beweerde vorig jaar dat de islamitische wereld niets wil weten van de westerse cultuur. Alleen al om die reden leek het een goed idee om de Arabische versie van Umberto Eco's *Het eiland van de vorige dag* mee te nemen, een studie over Shakespeare van de Egyptische toneelcriticus Alfred Farag en een Arabische hervertaling van *Men and ideas* door Johan Huizinga, eerder in het Engels vertaald door James S. Holmes en Hans van Marle.

Een stuk of 500 boeken komen zo jaarlijks in de Universiteitsbibliotheek, waar ze in keurige boekenstellingen bij constante temperatuur en luchtvochtigheid bewaard worden. Saai, maar wie de boeken dicht bij zijn neus houdt ruikt nog een héél klein beetje het stof en de uitlaatgassen van Cairo.

Portretfoto van David Bierens de Haan in de *Almanak van het Leidsche Studentencorps* voor 1873 [UB G 182; 1873].

Tentoonstelling rond leven en werk van David Bierens de Haan

Kasper van Ommen (Magazijn en PR)

Van 3 juli tot en met 31 augustus is in de Universiteitsbibliotheek een tentoonstelling ingericht rond het leven en werk van de hoogleraar in de wiskunde David Bierens de Haan (1822-1895). Onder de titel *Een onvermoeide arbeid komt alles te boven* is tevens een catalogus verschenen waarin onder andere aandacht wordt besteed aan het belangrijke legaat dat Bierens de Haan aan de Universiteitsbibliotheek naliet.

'Het is een vorstelijk geschenk van groote waarde zoowel voor de wetenschap als voor hetgeen er aan ten koste is gelegd om die verzameling tot zulk een grooten omvang te brengen'. Met deze woorden eindigde een artikel van W.N. du Rieu, de bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek, ter nagedachtenis aan David Bierens de Haan. Het vorstelijke geschenk waarvan wordt gesproken, is het legaat van Bierens de Haan dat de bibliotheek in ontvangst mocht nemen in 1896. De schenking betrof in totaal 11.000 monografieën waaronder 3500 boeken die betrekking hadden op de exacte wetenschappen in Nederland, 70 edities van Euclides uit de periode 1533-1800, 244 logaritmische tafels uit de achttiende en negentiende eeuw, meer dan 300

biografieën van Nederlandse wis- en natuurkundigen en duizenden overdrukken. Met deze schenking verwierf de Universiteitsbibliotheek in één klap de grootste tot dan toe bijeengebrachte verzameling boeken over Nederlandse wiskundigen en in Nederland uitgegeven boeken op het gebied van de wis- en natuurkunde.

David Bierens de Haan werd op 3 mei 1822 te Amsterdam geboren. Op 18 december 1843 behaalde hij zijn diploma (cum laude) aan de faculteit der wiskunde om zich vervolgens aan zijn promotie te wijden. Hij promoveerde vier jaar later op 15 mei 1847 summa cum laude op het proefschrift *De Lemniscata Bernouillana*. In het proefschrift onderzocht Bierens de Haan de curve (in de vorm van een horizontale 8) die de Zwitserse wiskundige Jakob Bernouilli (1654-1705) had beschreven. Het leven van Bernouilli vertoonde, zo zou later ten dele blijken, grote overeenkomsten met de levensloop van Bierens de Haan.

In 1860 had de hoogleraar in de wiskunde G.J. Verdam (1802-1866) het voorstel gedaan naast hemzelf een nieuwe hoogleraar te benoemen in de beschrijvende en analytische meetkunde, differentiaal- en intergraalrekening en analytische mechanica. In 1863 werd Bierens de Haan benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de wiskunde aan de universiteit van Leiden. In 1867 werd hij benoemd tot gewoon hoogleraar aan deze universiteit.

Sinds 1872 nam de belangstelling van Bierens de Haan voor de geschiedenis van de wis- en natuurkunde, met de nadruk op de Nederlandse wiskundigen, sterk toe. Wetenschappelijke bijdragen van zijn hand werden met grote regelmaat opgenomen in het *Bullettino di Bibliografia e di storia delle scienze matematiche e fisiche* van Baldassare Boncompagni (1821-1894) en in de *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen*. De kroon op de arbeid van Bierens de Haan op het terrein van het onderzoek naar de geschiedenis van de exacte wetenschappen was het verschijnen van de *Bibliographie néerlandaise historique-scientifique des ouvrages importants dont les auteurs sont nés aux 16e, 17e et 18e siècles, sur les sciences mathématiques et physiques avec leurs applications*. In deze bibliografie zijn meer dan 5500 titels beschreven. Dit werk is nog steeds van onschatbare waarde voor de bestudering van de geschiedenis van de wis- en natuurkunde in Nederland.

Het legaat van Bierens de Haan is niet alleen uitzonderlijk qua omvang maar is ook van belang omdat het een zeldzame verzameling betreft op het gebied van de bèta- en de pedagogische wetenschappen, een nog grotendeels onontgonnen terrein voor wetenschappers.

K. van Ommen met een bijdrage van H.J.M. Bos, *Een onvermoeide arbeid komt alles te boven: De Bibliothecae Mathematica, Paedagogica en Biographica van David Bierens de Haan*. Leiden, 2003 [Kleine Publicaties 54]. €10,-

Een conserveringsproject voor leren banden

Karin Scheper (Restauratrice)

De magazijnen van de UB herbergen een groot aantal leren banden, waarvan een aanzienlijk deel niet in goede staat verkeert. De boeken vertonen algemene gebruiksschade, zoals gescheurde scharnieren, gebutste en kale hoeken en kapotte kappen (de kop- en staartkanten van de bandrug). Vaak is het leer erg uitgedroogd, door slechte bewaaromstandigheden in het verleden, of verkeerde verzorging van het leer.

Het is niet altijd eenvoudig om te bepalen welke boeken eerst of met urgentie behandeld moeten worden, en welke boeken voorlopig helaas niet voor een behandeling in aanmerking zullen komen. De aantallen zijn te groot en mijn verwerkingscapaciteit te klein. Vaak is het zo dat boeken voor behandeling geselecteerd worden nadat de schade bij een aanvraag geconstateerd werd. De ernst van de toestand in combinatie met het belang van het werk is zodoende bepalend voor de beslissing tot conservering.

Dit voorjaar kon ik echter een aantal banden selecteren op grond van de schade alleen: hoe droger het leer was en hoe ernstiger de mate van verval, des te meer kans maakte het boek om voor een conserveringsbehandeling naar het atelier gebracht te worden. De reden hiervoor was het verzoek van het Instituut Collectie Nederland (ICN) om aan de tweedejaars studenten Boek en papierrestauratie les te geven in de praktijk van leren bandconservering.

Om de studenten een zo breed mogelijke kennismaking te geven met mijn werkwijze, en de aanpak die het behoud van een dergelijke grote collectie vereist, heb ik boeken uit verschillende perioden geselecteerd. Prachtige folianten, ribbenbanden in heel leer gebonden met goudstempeling op de rug (Frans van Mieris de Jongere, *Histori der Nederlandsche Vorsten*, 1732), compacte octavo's die mede door hun constructie te lijden hebben gehad (Jo. Albertus Fabricius, *Bibliotheca Latina*, 1722), en negentiende-eeuwse halfteren banden van inferieure kwaliteit, die eigenlijk onmogelijk eeuwen bewaard kunnen worden, maar wel de moeite van het bewaren waard zijn omdat er al genoeg negentiende-eeuwse boeken herbonden worden (August Böckh, *Gesammelte kleine Schriften*, 1858-1884).

Het vak boekrestauratie heeft zich ontwikkeld uit het boekbindersambacht. Aanvankelijk werden boeken heel ingrijpend gerestaureerd; herbinden was geen uitzondering en oud bekledingsmateriaal werd al snel te slecht bevonden om nog te hergebruiken. Een boek kon er na behandeling inderdaad weer 'als nieuw' uitzien, een resultaat waar de huidige generatie restauratoren begrip voor heeft maar toch verdrietig van kan worden. Over de ontwikkeling van restauratie-ethiek is veel te zeggen, maar dat moet wachten tot een andere keer. Ik wil me nu beperken tot de ontwikkeling van restauratietechnieken, ingegeven door de hoe-

veelheid werk waar we mee te maken hebben.

De klassieke manier om een leren band te herstellen, waarvan de platten deels of helemaal zijn losgeraakt en waarvan het rugleer ernstig is beschadigd, is de rugvernieuwing. Het oude materiaal wordt losgemaakt, de platverbinding wordt hersteld en er wordt een hele nieuwe leren rug aangebracht waarop het oude leer wordt teruggeplakt. Dit is een mooie, degelijke en ingrijpende methode. Het is in ieder geval ook een arbeidsintensieve methode. Het verven en schalmen (dunnen en op maat maken) van het leer vergt veel tijd. Het is geen wonder dat er gezocht is naar minder tijdrovende behandelingsmethoden, zodat meer boeken in dezelfde tijd hersteld kunnen worden. Collectiebeheerders hebben immers maar een beperkt budget waarmee ze de collecties moeten onderhouden.

De laatste decennia heeft het vak zich snel ontwikkeld, niet alleen door technische mogelijkheden en materiaalsoorten waarover we eerder niet konden beschikken, maar ook door nieuwe inzichten in boekbandkunde, codicologie en boekarcheologie. Het bleek helemaal niet nodig en soms ook niet wenselijk om de oude gebruikte technieken te volgen. Er werden manieren ontwikkeld om verbindingen te herstellen zonder de oude naaiposities te gebruiken. Het gebruik van Japans papier voor bandreparatie werd geïntroduceerd. Deze papiersoort werd vanwege zijn sterke lange en dunne vezel al langere tijd voor papierrestauratie gebruikt, maar nog niet voor het repareren van leer en perkament.

Deze ontwikkelingen resulteerden in een methode die vaak wordt aangeduid met 'een eerste hulp behandeling'. De naamgeving komt voort uit de gedachte dat het een tijdelijke oplossing zou zijn: de toestand wordt geconsolideerd of licht hersteld, in afwachting van een 'degelijke restauratie' (de leren rugvernieuwing). In de praktijk blijkt het zo echter niet te werken. Een boek dat eenmaal geen gevaar meer loopt op materiaalverlies en verergering van de toestand, komt niet meer in aanmerking voor een restauratie. Bovendien bleek de duurzaamheid van de eerste hulp methode groot, en esthetisch is de methode zeer bevredigend. Daarom is deze conserveringsbehandeling uitgegroeid tot een volwaardige herstellmethode, die natuurlijk niet altijd geschikt is, maar vaak een goede keus blijkt.

Histori der Nederlandsche Vorsten [UB 417 A 1-3] voor en na de restauratie.

Banden van August Böckh, *Gesammelte Kleine Schriften*, voor en na de restauratie [UB E 26-30].

Voor het project van de studenten was de beslissing snel genomen. Zou ik ze klassieke rugvernieuwingen willen laten uitvoeren, dan zouden ze één of twee boeken kunnen behandelen in de week dat ze hier kwamen werken. Door te kiezen voor conservering met Japans papier zouden ze zeker vier tot zes boeken kunnen herstellen.

Ik heb de boeken gedocumenteerd en het leer behandeld, omdat de banden daarvoor vier dagen in een vochtkamer moeten blijven, waarna een emulsie of dressing wordt aangebracht, die nog enige dagen moet uitdampen. De studenten konden direct aan het werk. De constructies zijn

versterkt, ontbrekende bekleding is aangevuld, en loszittende delen zijn vastgezet. Zo is in korte tijd de conditie van een aantal boeken sterk verbeterd. De studenten hebben de voor- en nadelen van deze methode op verschillende bandtypen vergeleken, en gediscussieerd over de andere aanpak die zo'n grote collectie vergt. In de opleiding is steeds alle ruimte en tijd voor elk uniek object, en ook een particuliere opdrachtgever zal zo'n benadering wensen. Maar in de bibliotheek moet juist een evenwicht gevonden worden tussen de individuele aandacht en projectmatig werken, tussen gebruik en behoud.

Portretten van J.J. Scaliger

Jef Schaeps (Prentenkabinet)

Toen de Leidse Universiteit in 1592 de bekende Franse geleerde Josephus Justus Scaliger benaderde met het verzoek een hoogleraarschap te bekleden, was een van de voorwaarden die deze stelde, dat de universiteit een portret van hem en van zijn in 1558 overleden vader, J.C. Scaliger, zou laten maken. Hoe gebruikelijk of ongebruikelijk dit verzoek was, is nu moeilijk te bepalen, het geeft in ieder geval aan dat een internationaal befaamde geleerde blijkbaar grote waarde hechtte aan zijn vereeuwiging. Geleerdenportretten waren in trek bij bevriende collega's en werden vaak onderling uitgewisseld. Scaliger dacht daarbij niet alleen aan zijn eigen roem maar wilde ook de nagedachtenis van zijn vader, zelf een bekend filoloog en arts, eren. Dat het gekozen medium de prentkunst was, was in deze context niet zonder reden. De universiteit moest namelijk niet alleen portretten laten maken, maar ook zorg dragen voor de verspreiding ervan.

Hoewel Scaliger in 1592 al enkele van zijn bekendste studies had gepubliceerd, bestond er nog geen portretprent van hem. Mogelijk heeft dit te maken met de situatie in Frankrijk waar de prentkunst en vooral de portretkunst veel minder beoefend werd dan in de Nederlanden in diezelfde tijd. Wel werd ten behoeve van de door Leiden te maken prent een miniatuur van Scaliger geschilderd die Gerard Tuning, de onderhandelaar namens de universiteit, uit Frankrijk meenam. Voor het snijden van de portretten benaderde de universiteit de Haarlemse graveur Hendrick Goltzius, die een solide reputatie had opgebouwd als maker van gegraveerde portretten. Hij ontwierp twee prenten die het borstbeeld van de geleerden in een rijke allegorisch omranding plaatsen, een portrettype dat voor de Nederlanden nieuw was maar in Italië al langer voorkwam. Goltzius ontving voor het maken van de koperplaten van vader en zoon Scaliger 200 gulden, plus een klein extra bedrag, 16 gulden, voor de kosten van papier en het opsturen van een aantal exemplaren naar Frankrijk.

De koperplaten zijn altijd in bezit van de Leidse universiteit gebleven en maken deel uit van de collectie van het Prentenkabinet. Van de afdrukken die Goltzius maakte, zijn er maar weinig bewaard gebleven. Toen de bibliothecaris P.C. Molhuysen in 1913 een korte studie schreef over Scaliger en zijn komst

FOTO BOVEN Hendrick Goltzius, *Portret van J.J. Scaliger*, kopergravure, 1593; afdruk door Dirck Harting uit 1913.

[UB plano 68 D 7].

FOTO ONDER Onbekende tekenaar, *Portret van J.J. Scaliger*, pen en grijze inkt. [coll UB].

naar Leiden, werden de koperplaten opnieuw afgedrukt door de graficus Dirk Harting. Afdrukken werden bij de in plano gedrukte tekst van Molhuysen gevoegd. Vele jaren later, in 1980, werden nogmaals afdrukken van de oude platen gemaakt, ditmaal door de Haagse graficus Dirk van Gelder. Het waarom van deze nieuwe afdrukken is niet bekend. Van Gelder maakte vier afdrukken van elke koperplaat op twee verschillende soorten papier. Deze afdrukken uit 1980 zijn van beduidend mindere kwaliteit dan die door Harting uit 1913. De reden daarvan ligt in het door Van Gelder gebruikte papier. Zestiende-eeuwse koperplaten zijn een grote zeldzaamheid – kunstenaars smolten deze vaak om teneinde ze opnieuw te kunnen gebruiken – en Goltzius' platen behoren dat ook tot de grote zeldzaamheden van de Leidse collectie.

Eenmaal in Leiden aan het werk – Scaliger arriveerde in augustus 1593 onder militaire escorte – werden er meer portretten van de geleerde gemaakt, in de eerste plaats schilderijen, waarvan er zich drie nog in de Universiteitsbibliotheek bevinden. Maar er werden ook meer portretprenten gemaakt. In 1609 verscheen bij uitgever Andries Clouck de verzameling portretten van Leidse geleerden, in koper gesneden door de Leidse kunstenaar Willem Swanenburgh. Van dit bundeltje verschenen verschillende herdrukken, waarbij het aantal portretten geleidelijk werd uitgebreid. Vanaf 1625 werden de prenten begeleid door een commentaar van Johannes Meursius en deze uitgave, onder de titel *Atheneae Batavae*, is de bekendste en meest voorkomende. Scaliger kwam uiteraard al in de eerste uitgave voor. Ook dit portret beeldt een borstbeeld van de filoloog af, hier wat ouder dan in Goltzius' portret en met inmiddels lange baard, nu in een eenvoudige omraming.

Ergens in de zeventiende eeuw besloot iemand de prent uit het boekwerkje van Meursius na te tekenen. Deze onbekende tekenaar maakte een vrij exacte kopie van de prent. De tekening is iets groter dan de prent en de tekenaar veroorloofde zich enkele afwijkingen in de vorm van de rand. Werkte de tekenaar in opdracht van een bewonderaar van Scaliger die graag diens portret in zijn studeervertrek had? We zullen de omstandigheden van het ontstaan van de tekening nooit kennen. De tekening zelf gelukkig wel. Deze kon met steun van de Vrienden van de Universiteitsbibliotheek en het Scaliger Instituut verworven worden bij een antiquariaat en vindt voortaan een plaats in de instelling waaraan Scaliger zelf zoveel heeft bijgedragen.

Verlag ledenvergadering Vrienden van de Universiteitsbibliotheek

Kasper van Ommen (Magazijn en PR)

Op donderdag 30 januari j.l. vond de ledenvergadering van de Vrienden van de Universiteitsbibliotheek plaats onder het voorzitterschap van prof. dr. L. Leertouwer. Na een kort welkomstwoord opende die de vergadering met een overzicht van de stand van zaken. Het aantal leden bedraagt momenteel ruim 250.

De inhuizing van het Prentenkabinet werd toegelicht door de bibliothecaris drs. Paul Gerretsen. Gerretsen benadrukte nog eens dat deze inhuizing een grote operatie is geweest die het nodige beslag heeft gelegd op verschillende personen en afdelingen binnen de bibliotheek. Door de inzet van velen is de inhuizing zeer succesvol en vlot verlopen. Aan de collectie prenten en tekeningen kon door de steun van de Stichting Vrienden en het Scaliger Instituut een getekend portret van Josephus Justus Scaliger uit de zeventiende eeuw worden toegevoegd.

Prof. dr. Paul Hoftijzer, directeur van het in 2000 opgerichte Scaliger Instituut, bracht de ambities en toekomstverwachtingen van het Instituut naar voren. Hij benadrukte dat de Vrienden een rol kunnen spelen in het financieren van beurzen voor toekomstig onderzoek. Gezien de grote belangstelling van potentiële fellows voor een verblijf in Leiden, blijkt hieraan een duidelijke behoefte te bestaan.

Afgelopen jaar hebben verschillende Vrienden de Universiteitsbibliotheek schenkingen gedaan, die meer dan eens een zeer welkome aanvulling vormde op het al aanwezige materiaal. Door mevrouw A.G. Sijthoff werd een exemplaar van de facsimile van het *Breviarium Grimani* en van verschillende archiefstukken die betrekking hebben op

Schenkingen aan UB in het jaar 2002

Breviarium Grimani (facsimile
uitgegeven door A.W. Sijthoff)
Archiefstukken van de uitgeverij Sijthoff
Brieven van J.Ph. Kruseman aan Nicolaas
Beets
Brief van W.F. Hermans
Brief van Boudewijn Büch

Aankopen met steun van de Stichting Vrienden van de Leidse Universiteitsbibliotheek in het jaar 2002

Getekend zeventiende-eeuws portret
van Josephus Justus Scaliger
De eerste, in eigen beheer uitgegeven,
editie van *Cheops* van J.H. Leopold

Afbeelding van een miniatuur afkomstig uit S. Morpurgo & S.G. de Vries, *Le Bréviare Grimani*, reproduction photographique complète, Leiden, A.W. Sijthoff 1903-1908 [UB Plano 74 F 1-76].

uitgeverij Sijthoff aan de bibliotheek geschonken. Deze schenking werd tijdens de ledenvergadering toegelicht door drs. Steven Claeysens.

De conservator Westerse Handschriften, dr. André Bouwman, belichtte een schenking van een aantal brieven aan Nicolaas Beets van zijn jeugdvriend J.Ph. Kruseman. In deze brieven komt de studententijd van Beets in Leiden ter sprake. Veel tot nu toe minder bekende informatie kon daardoor worden toegevoegd aan de levensbeschrijving van Nicolaas Beets. Verder ontving de bibliotheek uit het midden van de Vrienden een brief van Willem Frederik Hermans en een brief van Boudewijn Büch.

Ook verschillende bijzondere aankopen konden dit jaar worden gedaan door de financiële steun van de Stichting Vrienden van de Universiteitsbibliotheek. Met steun van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en nog

enkele andere cultureel-maatschappelijke fondsen werd een uiterst zeldzame eerste uitgave van de dichtbundel *Cheops* van de schrijver J.H. Leopold aan de verzameling van de bibliotheek toegevoegd. De bibliothecaris gaf een korte toelichting op de aankoop en toonde het aan de aanwezige Vrienden.

De bijeenkomst werd afgesloten met een geanimeerde lezing door de conservator Oosterse Collecties, Prof. dr. J.J. Witkam, met de titel *Hoe en waarom oosterse handschriften naar Leiden komen*. Uit de lezing kwam naar voren dat handschriften en boeken niet meer als vanzelfsprekend hun weg vinden naar de Universiteitsbibliotheek, zoals ijzerdeeltjes naar een magneet worden getrokken, maar dat de medewerkers verre reizen moeten afleggen om mooie boeken aan de collecties te kunnen toevoegen (zie ook het verslag van Arnoud Vrolijk in dit nummer).

Twee nieuwe uitgaven van het Scaliger Instituut

Geert Warnar (Scaliger Instituut)

Het Scaliger Instituut is een gezamenlijk initiatief van de Leidse Universiteitsbibliotheek en de faculteiten van Letteren, Theologie en Wijsbegeerte. De doelstelling van het in 2000 opgerichte instituut is de bevordering van het gebruik van de Bijzondere Collecties in onderwijs en onderzoek. Dat doel wordt nagestreefd met een bescheiden fellowship-programma, dat binnen- en buitenlandse wetenschappers in de gelegenheid stelt naar Leiden te komen voor onderzoek, de organisatie van masterclasses, lezingen en werkgroepen en de instelling van een Scaliger leerstoel. Op 10 september 2002 aanvaardde Wim Gerritsen, emeritus hoogleraar Oudere Letterkunde van de Universiteit Utrecht, deze leerstoel met het uitspreken van zijn oratie, getiteld *Het alfabet als zoekinstrument*. Deze beschouwing over de geschiedenis van de alfabetische index begint met het verhaal van de uitgebreide index die Josephus Justus Scaliger, naar wie het Instituut is vernoemd, heeft vervaardigd bij de *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani*, (Heidelberg 1602). Negen maanden lang heeft Scaliger met uiterste precisie gewerkt aan de ontsluiting van de grote inscriptie-verzameling. Het toegankelijk maken van wetenschappelijke informatie was enorm gediend met de alfabetisch geordende index. In *Het alfabet als zoekinstrument* gaat professor Gerritsen op zoek naar de middeleeuwse oorsprong van de sindsdien onmisbare index.

Deze oratie is nu verkrijgbaar in gedrukte vorm als tweede deel in de serie Scaliger lezingen. Als eerste deel is gelijktijdig verschenen de lezing die prof. Anthony Grafton heeft gehouden ter gelegenheid van de oprichting van het Scaliger Instituut in juni 2000: *Athenae Batavae: The Research Imperative at Leiden, 1575-1650*. Centraal in deze voordracht stond de vraag naar de samenhang tussen onderwijs en onderzoek aan de Leidse universiteit in de eerste eeuw van haar bestaan. Altijd voorgesteld als een harmonieuze eenheid, blijkt deze relatie ook in de vroegste fase van de universiteit al heel wat problematischer geweest te zijn.

De Scaliger lezingen worden uitgegeven bij Primavera Pers in Leiden en kosten €10,-. De boekjes zijn tevens verkrijgbaar bij de receptie van de Universiteitsbibliotheek of te bestellen bij K. van Ommen: ommen@library.leidenuniv.nl

A. Grafton,
Athenae Batavae: The Research Imperative at Leiden, 1575-1650.
Leiden, Primavera Pers, 2003.
ISBN 90-74310-93-1.

W.P. Gerritsen,
Het alfabet als zoekinstrument.
Een beschouwing over de geschiedenis van de alfabetische index.
Leiden, Primavera Pers, 2003.
ISBN 90-74310-94-X.

Colofon

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Jos Damen, Kasper van Ommen, Jef Schaeps, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar.

Redactieadres Omslag (secretariaat),

Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden

ISSN 1572-0160

URL <http://ub.leidenuniv.nl/gids/vrienden/omslag/>

Van de oplettende lezer

Inzicht en uitzicht in het Museum Catseanum

Elmer Kolfin, *Vrije Universiteit/
Universiteit van Amsterdam*

Wie zich met het gedrag van de zeventiende-eeuwse jeugd bezighoudt, komt al snel uit bij Cats. Wie bij Cats uitkomt, komt terecht bij de collecties van het Museum Catseanum en wie in het Museum Catseanum wil grasduinen, belandt vroeg of laat in de Dousakamer van de Leidse Universiteitsbibliotheek.

Zeventiende-eeuwse denkbeelden over de jeugd en hun vermaak staan centraal in het promotieonderzoek dat ik onder de titel *Een geselschap jonge luyden. Productie, functie en betekenis van Noord-Nederlandse voorstellingen van vrolijke gezelschappen 1610-1645* heb verdedigd aan de Universiteit Leiden in maart 2002. In essentie werd de jeugd beschouwd als in aanleg verstandig en deugdzaam, maar nog onrijp en daardoor vatbaar voor allerlei uitbundig gedrag, vooral op het gebied van liefde en vermaak. Daarom heeft de jeugd begeleiding nodig bij het opgroeien tot eerbare burgers. Cats geeft die begeleiding met gulle hand in vrijwel al zijn boeken door gewenst of excessief gedrag vrij nauwkeurig te omschrijven. Daaruit blijkt dat hij de jeugd vrij veel toestaat van hetgeen is uitgebeeld in

schilderijen met het vermaak van de rijke jeugd. Dat inzicht leidde, in combinatie met andere gegevens, tot een nieuwe visie op de vrolijke gezelschappen. Ze zullen niet zozeer moraliserend maar vooral vermakelijk zijn geweest

Veronderstellingen in deze richting werden eigenlijk pas inzichtelijk bij het doornemen van verschillende werken van Cats in het Museum Catseanum, juist omdat daar zo'n groot aantal edities bijeen is gebracht. Dat maakt het kijken en vergelijken namelijk bijzonder uitnodigend,

FOTO LINKS Vrolijk gezelschap. Ets uit J. Cats, *Houwelyck, Dat is De gantsche gelegentheit des Echten-staets*. 2e druk. 's-Gravenhage, Adriaen van de Venne en de Joost Oeckersz., 1632 [UB 1019 D 16].

FOTO BOVEN Een vrijer wordt 'ghesift'. Ets uit J. Cats, *Houwelyck, Dat is De gantsche gelegentheit des Echten-staets*. 2e druk. 's-Gravenhage, Adriaen van de Venne en de Joost Oeckersz., 1632 [UB 1019 D 16].

en dat blijft niet zonder resultaat. Onverwachte vondsten dienen zich aan, veronderstellingen worden inzichtelijk en nieuwe uitzichten beginnen door te schemeren bij het doorbladeren van de vele banden. Door uitgaven in alle denkbare gradaties van kostbaarheid door de handen te laten gaan, van luxe ingebonden handgekleurde kwarto's tot en met de eenvoudige dichtbedrukte en illustratielooze octavo's, wordt letterlijk de idee tastbaar dat iedereen die kon lezen, ongeacht inkomen of overtuiging, kennis kon nemen van Cats werk. En pas bij het doorbladeren van al die verschillende, soms vlak achter elkaar verschenen edities valt op hoeveel vrijwel onbekende – want ongepubliceerde – illustraties ze bevatten. Materiële eigenaardigheden zoals een omgekeerd afgedrukte afbeelding geven inzicht in het productieproces. Samen verschaffen de specifieke iconografie, de relatie tussen tekst en beeld, de variaties en herhalingen en de productiefouten een blik op een visuele cultuur waarvan de reikwijdte nog steeds niet goed tot ons doordringt maar die erom smacht bestudeerd te worden door kunsthistorici, boekwetenschappers en letterkundigen en waaruit gegevens te halen zijn die ook voor communicatiewetenschappers met interesse in televisie en internet van belang zijn.

Het Museum Catseanum geeft dus antwoorden op vragen, maar het zet ook aan tot nieuwe vragen, nieuw onderzoek om verleden en heden beter te begrijpen. Met die combinatie betoont het zich een onmisbare en levende academische collectie dat de koestering en aandacht die het krijgt ook echt verdient.

Elmer Kolfin promoveerde in 2002 cum laude op het proefschrift *Een geselschap jonge luyden. Productie, functie en betekenis van Noord-Nederlandse voorstellingen van vrolijke gezelschappen 1610-1645* aan de Universiteit van Leiden. Met deze dissertatie won hij de Erasmus studieprij en de Praemium Erasmianum.